

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ)

Гулям Умід Хазратович

Метою статті є виявлення особливостей тлумачення Європейським судом із прав людини обов'язку держав здійснювати імплементацію практики ЄСПЛ на прикладі справ, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Маються на увазі справи Страсбурзького суду, в яких розглядаються порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, викликані кримінально карними діями, на які держава не змогла зреагувати належним чином, через що було порушено права заявників.

У статті встановлюється, що ЄСПЛ у своїй практиці надав державам ряд практичних рекомендацій з імплементації Конвенції та практики ЄСПЛ щодо її тлумачення. Відзначається, що на прикладі справ, пов'язаних з порушенням статті 2 (право на життя), статті 3 (заборона катувань), статті 4 (заборона рабства та примусової праці), та статті 5 (право на свободу і особисту недоторканість), можна визначити такі фундаментальні для імплементації Конвенції поняття, як «ефективний засіб правового захисту», «законодавча та адміністративна мережа» (legislative and administrative framework).

Робиться висновок, що ЄСПЛ вимагає від держав дій з імплементації лише в загальних термінах, залишаючи конкретну реалізацію цього зобов'язання на розсуд держави. Головним є відповідність обраного державою способу імплементації вимогам визначених судом критеріїв, таких як ефективність в законодавстві та на практиці, доступність заявнику, відсутність дискримінації. Водночас у практиці ЄСПЛ присутні і досить конкретні визначення того, що можна вважати ефективним засобом в окремих спеціальних випадках. Так, наприклад, ефективним реагуванням держави в разі виявлення позбавлення людини життя може бути лише кримінально-правове регулювання у вигляді порушення кримінального провадження для розслідування всіх обставин, що призвели до порушення права на життя. Водночас саме кримінально-правове регулювання не обов'язкове в деяких інших випадках, наприклад, небалотності, що призвела до принизливого поводження, і тут держава може обмежитись адміністративними санкціями.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, імплементація, ефективний засіб правового захисту, кримінальні справи, міжнародно-правові зобов'язання України.

Huliam Umid Khazratovych. The practice of the European Court of Human Rights regarding the obligation of states to implement the European Convention on Human Rights (on the example of cases related to criminal offenses)

The aim of the article is to identify the peculiarities of the European Court of Human Rights' interpretation of the obligation of states to implement the practice of the ECHR on the example of cases related to criminal offenses. This refers to the cases of the Strasbourg Court, which deal with violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, caused by criminal acts, to which the state failed to react properly, due to which the rights of the applicants were violated. The article establishes that the ECtHR in its practice provided states with a number of practical recommendations on the implementation of the Convention and the practice of the ECtHR on its interpretation. It is noted that on the example of cases related to the violation of Article 2 (right to life), Article 3 (prohibition of torture), Article 4 (prohibition of slavery and forced labor), and Article 5 (right to freedom and personal integrity) it is possible to determine concepts such as 'effective means of legal protection', 'legislative and administrative framework' (legislative and administrative framework) are fundamental for the implementation of the Convention.

It is concluded that the ECHR requires states to act on implementation only in general terms, leaving the specific implementation of this obligation to the discretion of the state. The main thing is the compliance of the method of implementation chosen by the state with the requirements of the criteria determined by the court, such as effectiveness in legislation and in practice, accessibility to the applicant, lack of discrimination. At the same time, in the practice of the ECtHR, there

are quite specific definitions of what can be considered an effective means in certain special cases. So, for example, the effective response of the state in the event of detection of deprivation of life can only be criminal law regulation in the form of initiation of criminal proceedings to investigate all the circumstances that led to the violation of the right to life. At the same time, the criminal law regulation itself is not mandatory in some other cases, for example, negligence that led to humiliating treatment, and here the state can limit itself to administrative sanctions.

Key words: *European Court of Human Rights, implementation, effective means of legal protection, criminal cases, international legal obligations of Ukraine.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) - це один з органів Ради Європи. Метою Ради є «досягнення більшого єднання між її членами та втілення в життя ідеалів та принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [3]. Діяльність ЄСПЛ сприяє досягненню цієї мети в правовій галузі, будучи створеним «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї» [1]. Діяльність Суду має значення не лише для сторін у справі, але й для розвитку правової системи держав-учасниць Конвенції через застосування тлумачень, що їх робить суд в конкретних справах. Це зумовлює необхідність практичного дослідження таких тлумачень на прикладі справ ЄСПЛ, пов'язаних з кримінальними правопорушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика імплементації рішень ЄСПЛ розглядалася в працях численних українських та зарубіжних дослідників, зокрема В.В. Новицького, П.М. Рабіновича, Н.М. Раданович, Н.І. Севостьянової, В.Є. Селезньова та інших. В їхніх роботах викладено теоретичне та нормативно-правове підґрунтя імплементації практики ЄСПЛ в Україні.

Метою цієї статті є виявлення особливостей міжнародно-правового зобов'язання з імплементації практики ЄСПЛ саме в цій практиці, спрямоване на усвідомлення того, як сам Страсбурзький суд бачить цей обов'язок і чого він вимагає від держав в своїх рішеннях.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні суди розглядають спори, що виникають із взаємних міжнародно-правових зобов'язань суб'єктів міжнародного права (держав та міжнародних організацій), а також спори про порушення державами та міжнародними організаціями зобов'язань

erga omnes. Сторонами у таких судах виступають держави та міжнародні організації. У випадках спорів про порушення зобов'язань *erga omnes* судовий розгляд можуть ініціювати також фізичні та юридичні особи, які виступають лише в якості заявників про порушення. Міжнародні суди не вирішують питань щодо прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, однак можуть зобов'язати державу припинити порушення зобов'язання *erga omnes*, від якого потерпають такі фізичні та юридичні особи. Прикладами таких судів є Міжнародний Суд ООН та Суд Європейського Союзу.

Виникає питання, чи існують конкретні правові зобов'язання з імплементації практики ЄСПЛ за даними напрямками? Наскільки ЄСПЛ сформулював правила, які регулюють виконання позитивних зобов'язань органами влади держав-учасниць ЄКПЛ. У зв'язку із цим слід зазначити, що ЄСПЛ постійно постановляв, що якщо держава зобов'язана вжити позитивних заходів, вибір засобів у принципі є питанням, яке входить до межі розсуду Договірної держави. Існують різні способи забезпечення конвенційних прав, і навіть якщо держава не застосувала один конкретний захід, передбачений національним законодавством, вона все одно може виконати свій позитивний обов'язок іншими засобами. Ця відправна точка стосується позитивних заходів загалом, які також включають заходи, які включають прийняття законодавства.

Стаття 2 ЄКПЛ втілює, мабуть, найважливіший принцип Конвенції: право на життя. Позитивні зобов'язання, які випливають із цього положення, можна позначити як обов'язок держави-учасниці «вжити належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією» [5, § 36]. В аспекті імплементації ЄСПЛ розглянув це питання в справі «Онерийлдіз проти Туреччини». Цей випадок стосувався вибуху метану на місці сміттєзвалища на околиці Стамбула, що призвело до загибелі тридцяти дев'яти людей, які проживали поблизу. Ще до аварії експерти дійшли висновку, що сміттєзвалище становить безпосередню небезпеку для здоров'я мешканців району та навколишнього середовища. Виникло питання, чи виконала Туреччина свої зобов'язання за статтею 2 ЄКПЛ. ЄСПЛ висловив думку, що стаття 2 «передусім передбачає головний обов'язок держави запровадити законодавчу та адміністративну базу, спрямовану на забезпечення ефективного стримування загроз праву на життя» [7, § 112]. В іншій справі проти Туреччини Суд підкреслив, що ці заходи повинні охоплювати «ефективні положення кримінального

закону щодо запобігання скоєнню правопорушень проти особи, підкріплені правоохоронним механізмом для запобігання, припинення та покарання за порушення таких положень» [9, § 72]. У конкретному контексті небезпечної діяльності, такої як збір відходів у справі «Онерийлдіз», Суд додав, що «особливий наголос повинен бути зроблений на правилах, спрямованих на особливості діяльності, про яку йдеться, зокрема щодо рівня потенційного ризику для людських життів. Слід регулювати ліцензування, установку, функціонування, безпеку та нагляд за діяльністю та зобов'язувати всіх зацікавлених осіб вживати практичних заходів для забезпечення ефективного захисту громадян, чиє життя може опинитися під загрозою через невід'ємні ризики. ... У будь-якому випадку, відповідні нормативні акти повинні також передбачати відповідні процедури, враховуючи технічні аспекти відповідної діяльності, для виявлення недоліків у відповідних процесах і будь-яких помилок, допущених особами, відповідальними на різних рівнях» [7, § 132]. Таким чином, позиція Суду полягає в тому, що «у ситуаціях, де мала місце загибель особи за обставин, які потенційно можуть передбачати відповідальність держави, ст. 2 передбачає обов'язок держави будь-яким чином забезпечити належну реакцію судової або іншої гілки влади для забезпечення того, аби законодавчі та інституційні заходи із захисту права на життя здійснювалися належним чином і що будь-яке порушення цього права гарантовано припиняється та карається» [2, §32].

Натомість формулюючи вимогу про те, що законодавчі та адміністративні рамки, застосовні до небезпечної діяльності, повинні гарантувати «ефективний захист» відповідних прав, Суд вирішив перерахувати різні функції, які повинні бути включені в їхню структуру. З точки зору ЄСПЛ, такий рівень деталізації може бути виправданий важливістю інтересів, які були поставлені на карту: життя окремих осіб. У справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ дійшов подібного висновку щодо зобов'язання прийняти законодавчу базу «ефективного стримування». У цій справі жінка, мати заявниці, померла внаслідок домашнього насильства, вчиненого чоловіком заявниці. Заявниця скаржилася на те, що влада не забезпечила достатнього захисту матері заявниці та їй самій. ЄСПЛ зіткнувся з питанням, чи відповідають положення кримінального права, що стосуються покарання за домашнє насильство, зобов'язанням Туреччини згідно зі статтею 2 ЄКПЛ. Ці положення містили, серед іншого, вимогу про те, що кримінальне роз-

слідування не розпочинається, доки не буде встановлено, що дії призвели до мінімум десятиденної непрацездатності. Суд вважав, що «застосування вищезазначених положень і кумулятивна неспроможність національних органів розпочати кримінальне провадження проти кривдника позбавили матір заявниці захисту її життя та безпеки. Іншими словами, законодавча база, яка діяла на той час, зокрема вимога щодо мінімальної непрацездатності протягом десяти днів через травми, не відповідала вимогам, властивим позитивним зобов'язанням держави щодо встановлення та ефективного застосування системи покарання за всі форми домашнього насильства та забезпечення достатніх гарантій для жертви» [8, § 145].

Таким чином, Суд поставив поняття «ефективності» в центр своєї оцінки національного законодавства. Однак Суд не переймає на себе функцій держави і не визначає, які саме зміни слід зробити в національному законодавстві та практиці. Головним є забезпечення «належної реалізації» права на життя. Спосіб, яким держава це зробить, залишається на її власний розсуд. Прикметний також зроблений в цій справі висновок, що оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод за Конвенцією, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що впливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо такі рішення стосуються інших держав [4, с. 178].

З огляду на вищевикладене слід дійти висновку, що стаття 2 ЄКПЛ, як її тлумачить ЄСПЛ, накладає деякі обмеження на національний законодавчий орган, який вживає відповідних заходів для захисту життя громадян, яких він представляє. Ці обмеження, однак, не можуть приховати значної широти, яка надається державам. Як красномовно резюмував цей стан справ ЄСПЛ у справі «Зубкова проти України»: «У принципі, держави повинні мати право вирішувати, яким чином система впровадження нормативної бази, що захищає право на життя, повинна бути розроблена та впроваджена. Важливо, однак, те, що незалежно від форми розслідування, наявні засоби правового захисту, взяті разом, повинні становити юридичні засоби, здатні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування. Будь-які недоліки в розслідуванні, що підривають його здатність встановити причину смерті або осіб, відповідальних за неї, можуть призвести до висновку, що вимоги Конвенції не були дотримані» [13, § 37].

Інший красномовний приклад - заборона рабства. Згідно зі статтею 4 ЄКПЛ ніхто не повинен утримуватися в рабстві чи підневільному стані і ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. З цього положення ЄСПЛ вивів в справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» різні позитивні зобов'язання, такі як зобов'язання розслідувати випадки потенційної торгівлі людьми ефективним і незалежним способом [10, § 228]. Крім того, ЄСПЛ визначив позитивне зобов'язання прийняти національне законодавство кримінального характеру для покарання за діяння, згадане в статті 4, і забезпечити дотримання цього законодавства на практиці [11, § 82]. Як обґрунтування такого тлумачення статті 4 він вказав, серед іншого, на той факт, що це положення разом зі статтями 2 і 3 ЄКПЛ «закріплює одну з основних цінностей демократичних суспільств, що входять до складу Ради Європи», відступ від яких не допускається.

У справі «Сіліадін проти Франції» ЄСПЛ досліджував положення французького кримінального права, застосовні до справи жінки з Того, яка приїхала до Франції неповнолітньою і яка кілька років утримувався в кабалі та піддавалася примусовій праці. Заявниця скаржилася, що кримінальне законодавство Франції не забезпечило їй достатнього захисту від ситуації та унеможливило покарання правопорушників. Відповідні положення Кримінального кодексу Франції прямо не криміналізували утримання особи в підневільному стані чи примусову працю, натомість у ньому йдеться про акти «експлуатації через працю та підкорення умов праці та життя, які несумісні з людською гідністю». ЄСПЛ посилався на свою попередню прецедентну практику і, здається, надавав великого значення необхідному «ефективно стримуючому» характеру національного законодавства. У цій справі цей ефективний стримуючий характер був недостатньо присутнім у чинних на той час положеннях кримінального законодавства Франції, як стало зрозуміло з різних тлумачень, яких дотримувалися кілька французьких судів. Таким чином, чинне законодавство Франції не забезпечувало заявниці «практичний та ефективний захист від дій, жертвою яких вона була» [11, § 111], через що було встановлено порушення статті 4 ЄКПЛ.

Позитивні зобов'язання за статтею 4 також включають більше конкретне зобов'язання держав запровадити законодавчу та адміністративну базу для заборони та покарання за торгівлю людьми, як це було встановлено ЄСПЛ у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії». Крім того, держави зобов'язані

прийняти адекватні заходи щодо регулювання бізнесу, який часто використовується як прикриття для торгівлі людьми, а імміграційні правила держав повинні «вирішувати відповідні питання» [10, § 290]. У цій справі ЄСПЛ заявив, що, подібно до висновку, який він зробив у справі «Сіліадін проти Франції», «спектр гарантій, викладених у національному законодавстві, має бути достатнім для забезпечення практичного та ефективного захисту прав жертв або потенційних жертв торгівлі людьми» [10, § 292]. ЄСПЛ мав визначити, чи законодавча та адміністративна база, яка зараз діє на Кіпрі, може запропонувати такий «практичний та ефективний захист». У той час як законодавство Кіпру, що забороняє торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію, вважалось таким, що відповідає вимогам, висунутим статтею 4 ЄКПЛ, ЄСПЛ визначив низку слабких місць щодо кіпрської імміграційної політики, зокрема щодо режиму «художніх» віз. Згідно з цим режимом візи видавалися іноземним громадянам, які їздили працювати в кіпрські кабаре, музично-танцювальні заклади чи інші форми нічних розваг. Проте було широко відомо, що жінки, яким видавали ці візи, на практиці ставали жертвами торгівлі людьми. Після аналізу кількох аспектів цього візового режиму ЄСПЛ дійшов висновку, що чинні імміграційні правила не відповідають стандарту, викладеному у статті 4. Ця справа демонструє, що криміналізація у національному законодавстві певних дій, які підпадають під сферу дії статті 4, може бути недостатньою для проходження тесту практичного та ефективного захисту, тож інші галузі законодавства, такі як міграційні правила, також можуть потребувати змін.

Ще більш докладно дану проблематику ЄСПЛ дослідив у справах, які виникли з порушень статті 5 ЄКПЛ щодо права на свободу і особисту недоторканість. В практиці ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що дане право передбачає позитивне зобов'язання держав «вживати заходів ефективного захисту уразливих осіб, включаючи розумні кроки для запобігання позбавленню волі, про які органи влади мають або повинні знати» [12, § 120].

В практиці ЄСПЛ можна знайти вказівки, що стаття 5 Конвенції вимагає вжиття заходів законодавчого характеру. Так, у справі «Лобанов проти Росії» заявник, громадянин Росії, був засуджений судом Казахстану за вчинення злочинів, пов'язаних із наркотиками. Його засудили до п'яти років позбавлення волі. Після того як заявник відбув більше одного року ув'язнення в Казахстані, на

його прохання він був переведений до Росії. Тим часом казахстанський суд переглянув у порядку нагляду справу Лобанова, і цей перегляд призвів до переоцінки фактів та пом'якшення вироку. Відповідно, суд в Казахстані ухвалив негайно звільнити засудженого, який в той момент відбував термін ув'язнення в російській в'язниці.

Однак пана Лобанова не було звільнено майже через чотири місяці після цього наказу. Згодом він подав позов проти російської влади, вимагаючи відшкодування збитків, завданих йому протягом майже чотиримісячного періоду його незаконного тримання під вартою. Його прохання було відхилено. Перед ЄСПЛ було порушено питання про те, чи можна узгодити затримку його звільнення з в'язниці з положеннями статті 5, яка дозволяє посягання на свободу особи лише у випадку законного арешту чи затримання. Хоча деяка затримка у виконанні наказу про звільнення ув'язненого часто є неминучою, ЄСПЛ стверджував, що, особливо коли наказ має виконуватися владою іншої держави, як у випадку з паном Лобановим, що «державна повинна запровадити законодавчу та адміністративну базу, яка б забезпечувала швидке та старанне вжиття кожного кроку, необхідного для звільнення особи в такій ситуації» [6, § 49]. У цій справі ЄСПЛ встановив, що затримка у виконанні наказу про звільнення пана Лобанова було надто довгою і яскраво продемонструвала нехтування з боку російської влади своїми зобов'язаннями, що становило порушення статті 5.

Проте залишається незрозумілим, яким стандартам має відповідати необхідна «законодавча та адміністративна база». Дійсно, здається, що ЄСПЛ байдужий щодо способу, у який буде здійснюватися імплементація, якщо тільки вона сприяє загальному досягненню мети статті 5 ЄКПЛ.

Контури «ефективного засобу правового захисту», який є обов'язковим згідно з ЄКПЛ, можна окреслити таким чином. По-перше, необов'язково, щоб порушення права було встановлено поза сумнівом для того, аби перевіряти наявність чи відсутність ефективного засобу правового захисту. Достатньо подати «обґрунтовану скаргу». Держави-учасниці користуються певним розсудом щодо імплементації цього положення в рамках своїх національних правових систем, зокрема щодо форми засобів правового захисту. Однак компетентний національний орган повинен розглянути скаргу по суті та бути в змозі надати відповідний захист.

Що саме може вважатися ефективним засобом правового захисту, явно залежить від конкретної

ситуації, в якій опинився заявник, наприклад, позбавлення волі. Зрештою, вирішальним тестом є те, чи ефективний засіб правового захисту «як в законодавстві, так і в практиці». Прийняття імплементаційного законодавства не завжди буде достатнім для виконання зобов'язань за ЄКПЛ. Держави також можуть бути зобов'язані «належним чином виконувати» чинні закони. Це може включати репресії та покарання за порушення права, закріпленого в ЄКПЛ. Наприклад, на думку Суду, держави зобов'язані порушувати кримінальні справи у відповідь на будь-яке умисне позбавлення життя людини. Іншими словами, простої наявності національного кримінального законодавства недостатньо. Аби повністю відповідати відповідним позитивним зобов'язанням згідно з ЄКПЛ, держави також повинні застосовувати ці закони на практиці.

Висновки. Таким чином, з практики ЄСПЛ випливає, що держави-учасниці ЄКПЛ зобов'язані не лише утримуватися від поведінки, яка є порушенням прав, передбачених ЄКПЛ, але й вживати ефективних заходів для забезпечення доступу своїх громадян до цих прав. Ці так звані позитивні зобов'язання можна вивести зі статті 1 ЄКПЛ у поєднанні з різними основними правами, втіленими в Конвенції. Позитивні зобов'язання можуть передбачати прийняття будь-яких заходів. У більшості випадків ЄСПЛ продемонстрував значний рівень байдужості щодо природи цих заходів, як законодавчих, так і незаконних. Однак у деяких випадках ЄСПЛ чітко дав зрозуміти, що позитивні зобов'язання держави можуть бути успішно виконані лише після введення в дію певних законодавчих заходів, які відповідають законодавчим стандартам, встановленим ЄСПЛ.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.
2. Пам'ятка щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини органами прокуратури України / Подоляк М.С. та ін. Національна академія прокуратури України: Київ, 2018. 49 с.
3. Статут Ради Європи, 1949 р.
4. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України : дис. ...канд. юрид. наук : 12:00:02. Київ-Ужгород, 2018. 216 с.
5. L.C.B. v the United Kingdom (App no 23413/94) ECHR 9 June 1998.
6. Lobanov v Russia (App no 16159/03) ECHR 16 October 2008.

Протидія злочинності: проблеми практики
та науково-методичне забезпечення

7. Önerildiz v Turkey (App no 48939/99) ECHR 2004-XII 79.

8. Opuz v Turkey (App no 33401/02) ECHR 2009-III 107.

9. Osmanoğlu v Turkey (App no 48804/99) ECHR 24 January 2008.

10. Rantsev v Cyprus and Russia (App no 25965/04) ECHR 2010-I 65.

11. Siliadin v France (App no 73316/01) ECHR 2005-VII 333.

---

12. Storck v Germany (App no 61603/00) ECHR 2005-V 111, § 102; Stanev v Bulgaria (App no 36760/06) ECHR 2012-I 81.

Zubkova v Ukraine (App no 36660/08) ECHR 17 October 2013.

*Гулям Умід Хазратович,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*